

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “แนวคิดเรื่องธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาท” มีวัตถุประสงค์ของการศึกษา ๓ ประเด็น คือ ๑. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชาในปรัชญาฮินดู ๒) เพื่อศึกษาแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาท และ ๓) เพื่อวิเคราะห์แนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาท จากการศึกษาสามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

ประเด็นที่ ๑ แนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชาในปรัชญาฮินดู

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดธรรมราชาในปรัชญาฮินดู เนื่องจากเป็นแนวคิดที่มีอยู่ในยุคอินเดียหรือฮินดูโบราณ และจะเป็นบทสะท้อนให้เห็นพัฒนาการทางความคิดหรือเห็นบ่อเกิดแนวคิดธรรมราชาในพุทธปรัชญาได้ชัดเจนมากขึ้น

จากการศึกษาพบว่า ในปรัชญาฮินดู ถือว่า สรรพสิ่งอยู่ภายใต้กฎตายตัวที่เทพเจ้าสร้างขึ้น กล่าวคือ ธรรมชาติของมนุษย์มาจากการสร้างของเทพเจ้า มนุษย์ก็คือคนของเทพเจ้า มีความเสมอภาคกันในแง่ความเป็นคนของเทพเจ้า แต่ไม่มีความเสมอภาคกันหรือไม่เท่าเทียมกันในด้านอื่น เนื่องจากมนุษย์ในแต่ละวรรณะถูกสร้างมาจากอวัยวะของเทพเจ้าที่ต่างกัน จึงมีบทบาทหน้าที่ในสังคมที่ต่างกัน ทุกคนไม่มีสิทธิและเสรีภาพตามธรรมชาติแห่งชีวิตของตน จึงดำเนินชีวิตตามสิทธิที่เทพเจ้ามอบให้เท่านั้น ดังนั้น มนุษย์จึงมีความแตกต่างกัน มีความไม่เท่าเทียมกัน และแปลกแยกมาตั้งแต่เกิดทั้งด้านอวัยวะของเทพเจ้าที่เป็นแหล่งกำเนิดของวรรณะต่างๆ สถานะ บทบาทหน้าที่ คุณค่าของชีวิตและการประกอบอาชีพในสังคม

ในทัศนะเกี่ยวผู้ปกครองจะมีสถานะแตกต่างกันคือ ราชา กษัตริย์ มหาราชา หรือจักรพรรดิ ล้วนมีบทบาทและหน้าที่ภายใต้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่กำหนดโดยเทพเจ้า ทำหน้าที่ปกครองบ้านเมืองตามหน้าที่หรือธรรมะที่เทพเจ้ากำหนดไว้ เนื่องจากผู้ปกครองไม่มีอำนาจในการตรากฎหมายระเบียบกฎเกณฑ์ในการปกครอง และผู้ปกครองที่มีสถานะเป็นราชาอาจจะมีอำนาจทางการเมืองไม่เท่าเทียมกันกับผู้ปกครองแบบมหาราชา

ผู้ปกครองจะมีชื่อเรียกว่าอย่างไรก็ตาม ล้วนมีจุดร่วมเดียวกันคือ เกิดขึ้นจากอำนาจของเทพเจ้าและได้รับหน้าที่ทางการเมืองมาจากเทพเจ้า การที่ผู้ปกครองมีสถานะเป็นธรรมราชา เพราะทำหน้าที่ตามธรรมะหรือหน้าที่ของวรรณะกษัตริย์โดยมีหน้าที่หลักคือปกครองรัฐและเป็นนักรบ และการมีสถานะเป็นผู้ปกครองแบบเทวราชา เพราะใช้อำนาจในการบริการบ้านเมืองตามการบงการของ

เทพเจ้าต่างๆ ผู้ปกครองจึงมีคุณลักษณะความเป็นธรรมราชาและเทวราชาอยู่ในคนเดียวกัน จากเหตุผลนี้ผู้ปกครองในฮินดูจึงมีสถานะเป็นธรรมราชาและเทวราชา มีหน้าที่สนองอำนาจเทพเจ้าและปฏิบัติตามหลักการปกครองอยู่บนฐานความเชื่ออำนาจเทพเจ้าทุกประการ สังคมการเมืองแบบฮินดูจึงมีลักษณะเป็นรัฐเทวธิปไตย คือ เทพเจ้ามีอำนาจสูงสุดในรัฐ

จะเห็นได้ว่า ปรัชญาฮินดูนั้นเป็นแนวคิดที่มีลักษณะเฉพาะ เป็นระบบความคิดที่อิงบทบาทด้านการสร้าง การควบคุม การรักษาและการทำลายจากเทพเจ้าทั้งนั้น จึงเรียกว่า ปรัชญาการเมืองแบบเทวนิยม

ประเด็นที่ ๒ แนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาท

จากการศึกษาแนวคิดธรรมราชาในปรัชญาฮินดูพบว่า เป็นส่วนเชื่อมโยงให้เกิดแนวคิดธรรมราชาแบบพุทธ โดยพิจารณาจากสาระสำคัญของปรัชญาฮินดูที่ว่า เทพเจ้าเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจและกิจกรรมทางการเมืองทุกอย่าง สังคมการเมืองในโลกมนุษย์จะเชื่อมกับสังคมการเมืองในเทวโลกหรือยึดวิธีปฏิบัติตามวิธีการของเทพเจ้าที่ปรากฏในคัมภีร์ต่างๆ และมีการสื่อสารสัมพันธ์ไปยังเทพเจ้าในเทวโลกอยู่เสมอ จึงเป็นแนวคิดปรัชญาการเมืองที่อยู่บนฐานความเชื่อทางอภิปรัชญาและยากที่แก้ปัญหาทางการเมืองได้ตรงตามความเป็นจริงดังในโลกมนุษย์ ดังนั้น แนวคิดธรรมราชาในพุทธปรัชญา จึงเกิดขึ้นเพื่อโต้แย้งหรือเสนอทางออกให้กับปัญหาเหล่านั้น โดยมีแนวคิดสำคัญว่า มนุษย์เป็นศูนย์กลางแห่งกิจกรรมทางการเมือง การกระทำความดีทางกาย วาจาและใจ เป็นวิธีการที่ทำให้การเมืองไปสู่เป้าหมายทางการเมือง และมนุษย์เป็นผู้ควบคุมจัดการรัฐด้วยตนเอง การจะมีรัฐการเมืองที่ดีต้องมีผู้ปกครองที่ดี คือ ผู้ปกครองแบบธรรมราชา

จากการศึกษาพบว่า ตัวชี้วัดคุณลักษณะของธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาท มี ๒ ประการสำคัญ คือ ๑) การมีคุณธรรมจริยธรรมส่วนตัว (Individual Ethics) และ ๒) การมีพันธะหน้าที่ด้านศีลธรรมต่อสังคม (Social Ethics) โดยมีสาระสำคัญดังนี้

ก. การมีคุณธรรมจริยธรรมส่วนตัว (Individual Ethics) ในงานวิจัยนี้หมายถึง ความมีภาวะผู้นำ ซึ่งประกอบด้วยภาวะผู้นำด้านกายภาพและด้านจิตภาพ คือ ๑) ด้านกายภาพ หมายถึง เป็นผู้ที่มีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง มีบุคลิกภาพดี เข้มแข็ง กล้าหาญ อดทน น่ารัก น่ายศพร เป็นที่รักของประชาชน มีชาติตระกูลดีไม่เสื่อมเสียด้านคุณธรรมจริยธรรม และ ๒) ด้านจิตภาพ หมายถึง เป็นผู้ใฝ่เรียนรู้วิจัยศาสตร์การเมืองและคบคนดีหรือกัลยาณมิตร และนอกจากนั้นต้องมีคุณธรรมจริยธรรมในการดำรงตนทั้งก่อนดำรงตำแหน่งและขณะดำรงตำแหน่งผู้ปกครอง เป็นแบบอย่างทางคุณธรรมทั้งทางกาย ทางวาจาและใจหรือความคิดภายใต้หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ และ ศีล ๕, ๘

ข. การมีพันธะหน้าที่ด้านศีลธรรมต่อสังคม (Social Ethics) ในงานวิจัยนี้หมายถึง การปกครองโดยธรรม มีองค์ประกอบที่สำคัญดังนี้คือ การขึ้นสู่อำนาจโดยธรรม ไม่ได้แย่งชิงอำนาจจาก

บุคคลอื่น และประชาชนก็ยินดียอมรับการขึ้นสู่อำนาจการปกครองนั้นด้วย ธรรมราชาจะรักษาอำนาจไว้ได้ก็ด้วยการประพฤติตามหลักการของความเป็นธรรมราชาอย่างไม่บกพร่อง

มีหลักธรรมาธิปไตยโดยให้ธรรมหรือหลักการที่เป็นธรรมเป็นอำนาจสูงสุด บริหารบ้านเมืองบนหลักการ วิธีการ และเป้าหมายทางการเมืองที่ประกอบด้วยธรรม

นโยบายทางการเมืองที่เป็นพันธะหน้าที่ทางศีลธรรมในการปกครองนั้น อยู่ภายใต้หลักจักรวรรดิวัตร ๑๒ กุศลกรรมบถ ๑๐ และ ศีล ๕,๘ และบริหารจัดการด้านการรักษา ป้องกันและคุ้มครองรัฐหรือผู้ใต้ปกครองด้วยธรรม และขยายนโยบายธรรมวิชัยให้มีการปฏิบัติจริงในพื้นที่ต่างๆ นอกจากนั้น ยังขยายหลักธรรมวิชัยไปยังผู้ปกครองในรัฐที่เป็นเมืองขึ้นโดยมิต้องใช้ศัสตราอาวุธ เพื่อส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้พัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของผู้ใต้ปกครองโดยมีเป้าหมายคือ แก้ปัญหาสังคมทั้งด้านกายกรรมหรือภาวะแวดล้อมทางกาย ระบบเศรษฐกิจ ระบบการพูดหรือการสื่อสาร และการสร้างศักยภาพทางความคิดให้มีความเห็นที่ถูกต้องหรือมีปัญหา

ผู้ปกครองแบบธรรมราชากับประชาชนในรัฐ ต่างก็ต้องเป็นคนดีอยู่ภายใต้หลักคุณธรรมในการปกครองรัฐที่เป็นชุดความคิดเดียวกัน คือ หลักจักรวรรดิวัตร หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ศีล ๕ และ ศีล ๘ เพียงแต่ผู้ปกครองแบบธรรมราชานั้นเป็นผู้มีบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบสูงในรัฐ ต้องมีหลักคุณธรรมส่วนตัวและมีพันธะหน้าที่ศีลธรรมด้านสังคมด้วย ส่วนประชาชนนั้นก็ต้องมีคุณธรรมในการควบคุมตนเองให้เป็นคนดีในรัฐ และมีพันธะหน้าที่ด้านศีลธรรมต่อครอบครัวหรือชุมชนที่ตนเกี่ยวข้องรวมทั้งการประกอบอาชีพ การจะเป็นระบบธรรมรัฐได้นั้นทั้งผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองต่างก็ต้องเป็นคนดีภายใต้กฎแห่งธรรมอันเดียวกัน

ประเด็นที่ ๓ วิเคราะห์แนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาท

จากการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดธรรมราชาในงานวิจัยนี้ มีประเด็นเชื่อมโยงที่เป็นพัฒนาการก่อให้เกิดแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญา ๒ ประเด็นคือ ๑) แนวคิดผู้ปกครองในปรัชญาฮินดู และ ๒) ปัญหาการปกครองแบบอิตาธิปไตยในพุทธปรัชญา ซึ่งจะได้อธิบายทั้งสองประเด็นดังนี้

ก. แนวคิดผู้ปกครองในปรัชญาฮินดูตามที่ได้กล่าวไว้ในงานวิจัยบทที่สอง เป็นแนวคิดทางปรัชญาการเมืองที่เชื่อมโยงให้เกิดแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญากล่าวคือ ในพุทธปรัชญาก็มีข้อโต้แย้ง หรือหาเหตุผลมาอธิบายประเด็นทางการเมืองที่ฮินดูเสนอไว้ให้สมเหตุสมผลมากยิ่งขึ้น ซึ่งมีประเด็นสำคัญ คือ

(๑) ปัญหาเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ หมายถึง ในทัศนะฮินดูเชื่อว่า มนุษย์มีสัวรรณะคือ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ และศูทร ทุกคนเป็นคนของเทพเจ้า เป็นผู้ได้รับสิทธิแห่งชีวิตและสิทธิทางการเมืองจากเทพเจ้าเท่านั้น วรรณะกษัตริย์เท่านั้นมีสิทธิเป็นผู้ปกครอง ส่วนในพุทธปรัชญาเชื่อ

ว่า มนุษย์มีความเป็นตัวของตัวเอง เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยแห่งการกระทำของตนสนับสนุน มีความเสมอภาคและมีสิทธิแห่งชีวิตตามธรรมชาติเท่าเทียมกัน ทุกคนมีความเป็นมนุษย์เสมอกันและสามารถจะเป็นผู้ปกครองได้เท่าเทียมกัน ทุกคนเป็นผู้ควบคุมบงการตัวเอง ไม่ใช่ถูกควบคุมโดยอำนาจเหนือธรรมชาติ แม้จะมีบางมุมมองว่า ผลกรรมเป็นตัวบงการมนุษย์ ความจริงแล้วผลกรรมนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์นั่นเองเป็นผู้กระทำไว้ ไม่มีใครผู้ใดยกผลกรรมหรือผลของการกระทำนั้นมาให้เรา โดยที่เราไม่ได้กระทำไว้ก่อน มนุษย์จึงเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดในการกระทำและเป็นกลไกสำคัญที่สุดในการกำหนดความเป็นไปของชีวิตทั้งดีหรือไม่ดี

(๒) ผู้ปกครองแบบธรรมราชา หมายถึง ในทัศนะฮินดู ให้ความหมายว่า ธรรมราชา คือ ผู้ปกครองที่บริหารบ้านเมืองตามหน้าที่หรือตามธรรม และหน้าที่ดังกล่าวเป็นกฎที่เทพเจ้าตราไว้ให้ ธรรมราชา จึงมีหน้าที่สนองงานตามความเชื่อในเดชอำนาจของเทพเจ้าอันศักดิ์เหล่านั้น สถานะความเป็นธรรมราชาจึงเป็นตำแหน่งที่เทพเจ้าประทานมาให้ในฐานะทำหน้าที่ปกครองบ้านเมือง ส่วนในพุทธปรัชญามีหลักการว่า ธรรมราชา หมายถึง ผู้ปกครองที่ปกครองตนเองและปกครองบ้านเมืองโดยธรรม รักษา คุ้มครอง ป้องกันประชาชนและประเทศโดยธรรม ความเป็นธรรมราชาเกิดขึ้นเพราะเป็นผู้มีคุณธรรมทั้งในเวลาปฏิบัติหน้าที่และนอกเวลาราชการหือเวลาส่วนตัว ดังนั้น ธรรมราชา เกิดจากการเป็นผู้มีคุณธรรมของปกครองอย่างสมบูรณ์เท่านั้น เทพเจ้าไม่ได้ประทานตำแหน่งธรรมราชามาให้

(๓) อำนาจอธิปไตย หมายถึง ในทัศนะฮินดู เชื่อว่า อำนาจสูงสุดทางการเมือง คือ อำนาจของเทพเจ้า เป็นอำนาจที่ควบคุมโลกมนุษย์ โดยมีผู้ปกครองเป็นผู้มีสิทธิได้รับอำนาจดังกล่าวมาปกครองโลกมนุษย์ และมีวรรณะพราหมณ์เจ้าพิธีกรรมเป็นสื่อกลางในการเชื่อมต่อกับอำนาจเทพเจ้านั้น ซึ่งวิธีการดังกล่าวก็ยังเป็นเพียงความเชื่อ ยังไม่สามารถพิสูจน์ข้อเท็จจริงได้ว่า เทพเจ้าบังการมาเป็นคำสั่งอย่างไร ในประเด็นนี้ การเป็นธรรมราชาในฐานะเทวราชา ความเชื่อเชิงอภิปรัชญาจึงบทบาทมากกว่าอย่างอื่นใด กฎการปกครองจากเทวโลกแบบฮินดู จึงยังเป็นข้อถกเถียงจนถึงปัจจุบัน

ส่วนในพุทธปรัชญา มีทัศนะว่า มนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์อำนาจให้แก่ตนเอง ทำสิ่งที่ดี ความดีก็เป็นอำนาจ สร้างสิ่งที่ไม่ดี ความไม่ดีก็เป็นอำนาจ เทพเจ้าไม่ได้สร้างอำนาจมาให้ ด้านอำนาจการเมืองในพุทธปรัชญาถือว่า อำนาจการปกครองที่ดีที่สุด คือ อำนาจแห่งธรรมที่อยู่ในใจมนุษย์ ธรรมที่มนุษย์ถือปฏิบัติไว้ในใจเป็นอำนาจอันสูงสุด หากผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองต่างมีธรรมในใจของตน ก็ทำให้หลักการและวิธีการปกครองเป็นธรรม สังคมก็จะเป็นระบบธรรมรัฐหรือธรรมิกรัฐ ภายใต้อำนาจแบบธรรมาธิปไตย

(๔) สงครามวิชัยกับธรรมวิชัย หมายถึง ในทัศนะฮินดู ถือว่า การมีสถานะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นธรรมราชา เป็นมหาราชานั้น เกิดจากความสามารถของผู้ปกครองที่มียุทธวิธีในการรบการทำสงครามและขยายอาณาจักรการปกครองให้ได้กว้างใหญ่ไพศาลมากที่สุด ตัวอย่างบุคคลในประวัติศาสตร์โลก คือ พระเจ้าอโศกมหาราช ช่วงก่อนขึ้นครองราชย์พระองค์ได้ฆ่าพระญาติเสียชีวิต

จำนวนมากเนื่องจากการแย่งชิงอำนาจกัน และช่วงต้นรัชสมัยที่พระองค์ได้ขึ้นเป็นกษัตริย์ครองเมือง พระองค์ได้ใช้วิธีการแบบสงครามวิชัยขยายอาณาจักรได้กว้างใหญ่ไพศาลมากที่สุด ในสมัยนั้นเรียกว่า ชมพูทวีป การที่พระองค์ทำเช่นนั้น เพราะถือตามคติสงครามวิชัยแบบฮินดู ที่ถือว่า กษัตริย์ทำสงครามได้อย่างชอบธรรม แต่เมื่อปกครองได้ ๘ ปี พระองค์ก็สลดสังเวชพระทัยจากเหตุการณ์ สงครามที่ทำให้คนล้มตายจำนวนมาก จึงประกาศหยุดวิธีการสงครามวิชัยแบบฮินดูเปลี่ยนมายึดถือ แนวทางแบบธรรมวิชัยในพุทธปรัชญา สร้างระบบธรรมรัฐแบบพุทธขึ้นมาจนกลายเป็นระบบพุทธรัฐ อย่างกว้างใหญ่ไพศาล

ส่วนในพุทธปรัชญา มีทัศนะว่า การฆ่า การเบียดเบียนมนุษย์หรือสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นการฆ่า ระหว่างคนสองคน หรือฆ่ากันในภาวะสงคราม ล้วนเป็นบาปหรือเป็นอกุศลทั้งนั้น ไม่มีความชอบธรรมใดๆ ที่จะถือว่าการฆ่าเป็นสิ่งดีงาม เพราะมีผลทำให้ผู้อื่นเกิดความเดือดร้อน ดังนั้น ธรรมราชา พระเจ้าจักรพรรดิ มหาราชา ตามคติของพุทธปรัชญาไม่ได้เกิดจากการทำสงครามขยายอาณาจักร แต่เกิดจากการปกครองบ้านเมืองโดยใช้ธรรมาธิปไตยปกครองกล่าวคือ ยึดมั่นในหลักจักรวรรดิวัตร กุศลกรรมบถ ๑๐ ศีล ๕,๘ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาระบุว่า หลักธรรมวิชัยก็คือ หลักศีล ๕ แม้ศีลข้อ ปาณาติบาตเพียงข้อเดียวถ้าปฏิบัติได้ก็เป็นหลักการหยุดการสงคราม หยุดการฆ่าการเบียดเบียนกัน และกัน และธรรมราชาก็ได้มีกระบวนการเรียนรู้ปลูกฝังหลักธรรมวิชัยหรือศีล ๕ ให้แก่ประชาชนในรัฐ จะเห็นได้ว่า ความเป็นธรรมราชาแบบพุทธ เกิดขึ้นจากคุณสมบัติทางคุณธรรมเท่านั้น

จากที่ได้ยกประเด็นสำคัญของแนวคิดทางปรัชญาการเมืองดังกล่าวมา จะเห็นได้ว่า แนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาได้เสนอทัศนะโต้แย้งแนวคิดธรรมราชาของฮินดู ด้วยเหตุผลที่แตกต่างและมีความสมเหตุสมผล มีความน่าเชื่อถือหรือเป็นไปได้ในการนำไปปฏิบัติและหากนำไปปฏิบัติแล้วก็จะเกิดผลดีมากกว่าผลเสีย แนวคิดการเมืองในพุทธปรัชญานั้นจึงมีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ การให้ความสำคัญกับการกระทำของมนุษย์เป็นสำคัญ ไม่อิงอำนาจเทพเจ้า เรียกว่า ปรัชญาแบบอเทวนิยม

อย่างไรก็ตาม แนวคิดธรรมราชาในปรัชญาฮินดูส่วนหนึ่งก็เป็นพัฒนาการทางความคิดที่ก่อให้เกิดแนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญา โดยทั้งสองกลุ่มความคิดก็มีแนวคิดบางอย่างที่ตรงกัน และมีแนวคิดบางอย่างที่มีความเห็นแย้งกันหรือเป็นแนวคิดที่มีลักษณะเฉพาะของตน ในกรณีพุทธปรัชญาที่มีแนวคิดตรงกันหรือได้ยอมรับตามปรัชญาฮินดู เช่น ภาษาที่เป็นสัญลักษณ์ ใช้เรียกตำแหน่งผู้ปกครองว่า ราชา มหาราชา ธรรมราชา จักรพรรดิ เพียงแต่พุทธปรัชญาได้ให้ความหมายใหม่ที่แตกต่างจากฮินดู และนอกจากนั้น หลักการเกี่ยวกับการปกครอง คุณลักษณะและคุณสมบัติของผู้ปกครอง เช่น ราชธรรม หรือคุณธรรมจริยธรรมส่วนตัวบางอย่างก็มีลักษณะตรงกับปรัชญาฮินดูดังได้อธิบายมาแล้ว

จึงสรุปได้ว่า ปรัชญาฮินดูเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดแนวคิดพุทธปรัชญา และพุทธปรัชญาก็ยอมรับแนวคิดจากฮินดูในข้อที่ไม่ขัดแย้งกับหลักการของพุทธปรัชญา และแนวคิดในพุทธปรัชญาปฏิเสธแนวคิดฮินดูโดยการเสนอแนวคิดใหม่ที่เห็นว่า ปฏิบัติแล้วเกิดคุณค่าหรือมีความสมเหตุสมผลมากกว่า เช่น ฮินดูยอมรับสงครามที่ชอบธรรม แต่พุทธปรัชญากลับเห็นแย้งว่า ไม่ควรทำสงคราม ควรมีความเมตตาต่อกัน มีการไม่เบียดเบียนกันผู้อื่นหรือสัตว์อื่น เป็นต้น

ข. ปัญหาทางปรัชญาการเมืองที่ปรากฏในพุทธปรัชญา ในข้อนี้ จากการศึกษาวิจัยคัมภีร์ในพระพุทธานุญาตพบก่อนที่จะเกิดแนวคิดธรรมราชานั้น มีแนวคิดปรัชญาทางการเมืองที่เป็นคู่ขัดแย้งกันอยู่ ๒ กลุ่มความคิด คือ แนวคิดทางการเมืองแบบอรรถาธิปไตยกับแนวคิดทางการเมืองแบบธรรมาธิปไตย โดยแนวคิดแบบอรรถาธิปไตยที่ไม่มีคุณธรรมกำกับทำให้เกิดปัญหาการเมือง กล่าวคือ ผู้ปกครองไม่ทรงคุณธรรม ไม่ศึกษาเรียนรู้แนวคิดในการปกครอง ละเลยราชธรรมอันดีที่มีอยู่เดิม ไม่ปรึกษานักปราชญ์ราชบัณฑิต บริหารบ้านเมืองด้วยความเห็นส่วนตัว ไม่รับแก้ปัญหาเศรษฐกิจ และแก้ปัญหาการเมืองผิดวิธี ผลที่สุดนำไปสู่ความรุนแรงในสังคมหรือเกิดยุคมโหฬาร และสังคมล่มสลาย ไม่มีสันติสุข แนวคิดทางการเมืองแบบธรรมาธิปไตย จึงเกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาทางการเมืองที่เกิดจากการปกครองแบบอรรถาธิปไตยที่สร้างปัญหาการเมืองดังกล่าวมา โดยได้เสนอแนวคิดทางการเมืองแบบใหม่ เรียกว่า “ธรรมาธิปไตยหรือธรรมราชา” เพื่อแก้ปัญหาการเมืองทั้งระบบ

ปัญหาสำคัญทางการเมืองที่เกิดจากแนวคิดอรรถาธิปไตยนั้น เป็นเพราะผู้ปกครองขาดหลักการที่เป็นธรรมกำกับการบริหาร ในประเด็นนี้อาจจะมองว่า พุทธปรัชญามีทัศนะแบบสุดโต่ง โดยสรุปว่า อรรถาธิปไตยเป็นแนวคิดที่ไม่ดี ความจริงพุทธปรัชญาไม่ได้ปฏิเสธหรือเห็นแย้งแนวคิดในระบอบการปกครองใดๆ ไม่ว่าจะเป็นระบอบการปกครองแบบอรรถาธิปไตยหรือราชาธิปไตย ระบอบโลกาธิปไตยหรือประชาธิปไตยหรือในระบอบการปกครองอื่นๆ ซึ่งพุทธปรัชญาจะให้ความสำคัญกับคุณธรรมของผู้ปกครองที่เป็นกลไกในการควบคุมมนุษย์ที่จะไปควบคุมระบบการเมือง หากผู้ปกครองในระบอบอรรถาธิปไตยใช้อำนาจอย่างมีสติมีศีลกำกับ ก็จะทำให้การทำงานมีความรอบคอบและการตัดสินใจทางการเมืองอยู่บนพื้นฐานแห่งคุณธรรม หากผู้ปกครองแบบโลกาธิปไตยหรือประชาธิปไตยใช้ปัญญากำกับและเป็นเครื่องมือตรวจสอบประจักษ์ของชาวโลกหรือประชาชนว่า อยู่บนพื้นฐานแห่งคุณธรรมหรือไม่ ก็จะทำให้บริหารงานไม่ผิดพลาดและยุติธรรมต่อทุกฝ่าย และ ธรรมาธิปไตย จัดว่าเป็นหลักการแห่งธรรมที่เป็นเครื่องมือกำกับกาย วาจา และใจให้มีความถูกต้องดีงาม หรือหากผู้ปกครองมีศีล สมาธิ และปัญญา เมื่อไปบริหารบ้านเมืองในระบอบการปกครองใดก็ตาม ก็จะทำให้ระบอบการปกครองนั้นๆ เป็นระบอบการเมืองแบบธรรมราชา และใช้ธรรมเป็นอำนาจสูงสุดในการปกครอง

กล่าวโดยสรุปว่า ข้อยืนยันความเป็นธรรมราชาในพุทธปรัชญา ก็คือ ผู้ปกครองต้องเป็นผู้ประพฤติดีทางกาย วาจา และใจ และปกครองบ้านเมืองโดยธรรมภายใต้หลักธรรมาธิปไตย คือ มี

หลักการ วิธีการและเป้าหมายทางการเมืองภายใต้หลักธรรมาธิปไตย ถ้าสรุปเป็นการคิดเชิงตรรกวิทยา แบบนิรนัยก็จะได้อธิบายว่า

ธรรมราชาทุกคนเป็นผู้ประพฤติดี
 พระเจ้าพิมพิสารเป็นธรรมราชา
 ดังนั้น พระเจ้าพิมพิสารเป็นผู้ประพฤติดี
 ธรรมราชาทุกคนปกครองบ้านเมืองโดยธรรม
 พระเจ้ามหาวิชัยราชาเป็นธรรมราชา
 ดังนั้น พระเจ้ามหาวิชัยราชปกครองบ้านเมืองโดยธรรม

จากข้อความนี้ก็คือ ธรรมราชาเป็นคนดีมีคุณธรรมในการปกครองตนเองและบริหาร บ้านเมืองโดยธรรมตลอดเวลาทั้งในเวลาราชการและนอกเวลาราชการ หากวิเคราะห์เทียบเคียงเรื่องนี้จาก ข้อความในมหาสุทตฺตหรือในคัมภีร์พระพุทธศาสนาแห่งอื่นก็จะพบว่า เมื่อธรรมราชาหรือพระเจ้า จักรพรรดิประพฤติดีหรือไม่ดีหรือไม่ทรงธรรม ไม่ปกครองโดยธรรม สัญลักษณ์ต่างๆ ด้านอำนาจทางการเมือง และความเป็นธรรมราชาหรือพระเจ้าจักรพรรดิก็จะหายไป จึงสรุปได้ว่า ธรรมราชาต้องเป็นคนดี ตลอดเวลา และปกครองบ้านเมืองโดยธรรม สถานะความเป็นธรรมราชาและสัญลักษณ์ด้านอำนาจจึง จะคงอยู่คู่กันต่อไป

๕.๒ ทักษะของผู้วิจัย

แนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญา เป็นแนวคิดที่ปรากฏในพุทธศาสนา มาเป็นระยะเวลามากกว่า ๒,๕๐๐-๓,๐๐๐ ปี และได้มีอิทธิพลต่อผู้ปกครองในระบอบราชาธิปไตยใน หลายประเทศโดยเฉพาะประเทศที่นับถือพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันยังมีคำถามว่า แนวคิด แบบธรรมราชามีความเป็นไปได้หรือไม่ในการนำมาเป็นเครื่องมือในการปกครอง หรือเป็นเพียง แนวคิดเชิงอุดมคติที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์เท่านั้น

ผู้วิจัยเห็นว่า ในปัจจุบันอิทธิพลของแนวคิดแบบธรรมราชาที่มีต่อระบบการเมืองการ ปกครองก็ยังมีอยู่ไม่น้อย จะเห็นได้ว่าในหลายประเทศพระนามและสถานะของกษัตริย์จะมีคำว่า ธรรมราชาหรือมหาธรรมราชากำกับอยู่ หรือมีสถานะเป็น “พระเจ้าจักรพรรดิ” แสดงว่าได้รับอิทธิพล มาจากแนวคิดแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญา ดังนั้น การปกครองแบบธรรมราชายังมีความเป็นไปได้ที่ จะเป็นแนวคิดการเมืองการปกครอง เพราะจากผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้พบว่า โครงสร้างหรือ องค์ประกอบของแนวคิดแบบธรรมราชาค่อนข้างจะมีความสมบูรณ์ กล่าวคือ มีแนวคิด หลักการ วิธีการ และเป้าหมายในการปกครอง และมีการกำหนดคุณลักษณะของผู้ปกครอง การขึ้นสู่อำนาจ การครองอำนาจไว้อย่างชัดเจน แม้แนวคิดการปกครองแบบธรรมราชาจะไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดใน การปฏิบัติไว้ทุกขั้นตอน แต่แนวคิดแบบธรรมราชาถือว่าเป็นแม่แบบของหลักการปกครองเหมือน

รัฐธรรมนูญปกครองประเทศ ส่วนรายละเอียดนั้นเป็นข้อปลีกย่อยในการที่จะกำหนดนโยบายในการนำไปปฏิบัติ และแนวคิดธรรมราชาจะเกิดขึ้นได้ ก็ต้องมีองค์ประกอบแห่งความเป็นรัฐ คือ มีรัฐหรืออาณาเขตเป็นพื้นที่แสดงบทบาทการปกครอง มีผู้ทำหน้าที่เป็นธรรมราชา และมีประชาชนในรัฐยอมรับอำนาจ กติกาการปกครองแบบธรรมราชา

แนวคิดธรรมราชาในพุทธปรัชญา เป็นแนวคิดทางการเมืองที่เคยปฏิบัติมาแล้วได้ปรากฏในประวัติการปกครองของพระราชาในระบอบราชาธิปไตย ดังรายละเอียดที่กล่าวมาแล้ว หากพิจารณาในเชิงประวัติศาสตร์ทางความคิดก็มีข้อยืนยันได้ว่า เป็นแนวคิดที่ปฏิบัติได้จริงและเคยเกิดขึ้นมาแล้วในอดีต ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสเป็นอุทาหรณ์ทางการเมืองในพระสูตรต่างๆ โดยทรงเน้นคุณลักษณะของผู้ปกครองที่ดีต้องมี “อานาจธรรม” เป็นกลไกในการปกครอง และผู้ปกครองต้องพึงอานาจธรรมในการดำเนินชีวิต

ตัวอย่างบุคคลในประวัติศาสตร์ทางการเมืองในทางวิชาการก็ยอมรับว่า พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นต้นแบบของธรรมราชาตามแนวคิดในพุทธปรัชญา โดยยึดวิธีปฏิบัติตามแบบธรรมราชาตามแนวทางของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า ทัพเพนมิ ในจักกวัตตสูตร แม้ว่าพระเจ้าอโศกจะไม่ได้มีองค์ประกอบของความเป็ธรรมราชาครบทุกประการตามที่ระบุไว้ในคัมภีร์ แต่วิธีการปกครองของพระองค์ตั้งแต่กลางรัชสมัยเป็นต้นไป ถือได้ว่า พระเจ้าอโศกมีวิธีปฏิบัติแบบธรรมราชาตามหลักการแห่งจักรวรรดิวัตร ขอบ่งชี้ความเป็นธรรมราชาของพระองค์ คือ พระองค์ทรงประพฤติธรรมอยู่เสมอหรือเป็นแบบอย่างทางคุณธรรมและปกครองบ้านเมืองโดยธรรม มีการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมแก่คนในรัฐ โดยจัดให้มีเจ้าหน้าที่สั่งสอนธรรมแก่ประชาชน(หลักปฏิบัติ) จัดระบบสวัสดิการแก่ประชาชนคนยากไร้ตามหลักจักรวรรดิวัตรในพระพุทธศาสนา^๑ ซึ่งมีการบันทึกจริยวัตรของพระองค์ไว้เป็นหลักฐานยืนยันในศิลาจารึกหรือเสาอโศกปรากฏอยู่ในปัจจุบัน จากข้อเท็จจริงนี้จึงสรุปยืนยันได้ว่าแนวคิดธรรมราชาสามารถนำไปปฏิบัติได้ในสังคมการเมือง

นอกจากนั้นผู้วิจัยเห็นว่า ผู้จะมาดำรงตำแหน่งธรรมราชาได้ต้องยอมรับเงื่อนไขในการดำรงชีวิตโดยยึดมั่นในอุดมคติชีวิตมุ่งสร้างประโยชน์แก่ประชาชน ไม่มุ่งประโยชน์ตนเป็นที่ตั้ง ดังนั้นจึงต้องยึดมั่นในคุณธรรมจริยธรรมส่วนตัว (Individual Ethics) อย่างมั่นคง ดำเนินชีวิตด้วยความพอเพียง ไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจวัตถุนิยมหรือทุนนิยม ไม่มีความลุ่มหลงไปตามกระแสอำนาจกิเลสหรือวัตถุนิยมขาดสติรวมทั้งควบคุมสังคมไม่ให้ตกอยู่ในกระแสแห่งความลุ่มหลงดังกล่าวด้วย ด้านหลักคุณธรรมจริยธรรมในการควบคุมพฤติกรรมส่วนตัวนั้น ในพระไตรปิฎกระบุไว้ชัดเจนว่า ในวันอุโบสถ ๑๕ คำ พระธรรมราชาต้องสมาทานอุโบสถศีลหรือศีล ๘ ซึ่งเป็นวิถีชีวิตต้องทวนกระแสอำนาจการคิด

^๑ ดูรายละเอียดใน Hemchandra Raychaudhuri, *Political History of Ancient India*, (New Delhi : Oxford University Press, 1997), pp. 286-309.

การพูดและการกระทำฝ่ายต่ำ ฝึกตนเองให้มีสติสัมปชัญญะ ให้ดำรงชีวิตด้วยความอดทน อยู่อย่างง่ายพอเพียง สันโดษ ชัดเกลางจิตใจไม่ให้หลงใหลในอำนาจของกิเลสหรือความคิดฝ่ายต่ำและการปฏิบัติเช่นนั้นจะทำให้สถานะความเป็นผู้นำ สถานะความเป็นธรรมราชาจะดำรงอยู่ได้ พร้อมทั้งจะเป็นที่รักเป็นที่เคารพ เป็นที่เกรงขามของประชาชน ดังนั้น ผู้ปกครองจึงต้องรักษาศีลไม่ให้ต่างพร้อย แม้ปกครองรัฐอยู่ไม่นาน ก็ยังมีชีวิตที่ประเสริฐกว่า ส่วนผู้ปกครองที่ไม่มีศีล แม้เป็นผู้ปกครองอยู่เป็นเวลานานก็ถือว่าทำลายชาติและประชาชน ดังข้อความว่า “ผู้มีศีลเพ่งพินิจ แม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าคนทุศีล ไม่มีจิตตั้งมั่นที่มีชีวิตอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี”^๒ ในด้านการปกครองนั้น ธรรมราชาต้องยึดมั่นในพันธะทางศีลธรรมทางสังคม (Social Ethics) อย่างเคร่งครัดหรือสมบูรณ์ ไม่บกพร่องหรือมีความบกพร่องน้อยที่สุด ปฏิบัติต่อทุกคนในรัฐด้วยความเสมอภาคและมีความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย ไม่มีอคติในการบริหารรัฐ ไม่ใช่ความรุนแรงในการแก้ปัญหา ดังนั้น ความเป็นธรรมราชาและความเป็นธรรมรัฐ จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยเงื่อนไขด้านคุณธรรมจริยธรรมส่วนตัวของผู้ปกครองและการปฏิบัติตามพันธะทางศีลธรรมในการบริหารรัฐ นอกจากนั้นประชาชนในรัฐก็ต้องมีศักยภาพที่จะเรียนรู้ มีความเข้าใจและยอมรับปฏิบัติตามเงื่อนไขการปกครองแบบธรรมราชาได้ภายใต้การบริหารของธรรมราชาด้วย

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์วิพากษ์เรื่องคุณลักษณะของผู้ปกครองแบบธรรมราชาเป็นสำคัญ ทำให้ทราบข้อมูลว่า ผู้ปกครองแบบธรรมราชานั้น ยังมีความสำคัญต่อระบบการเมืองการปกครองในสังคมปัจจุบัน ซึ่งมีข้อเสนอแนะดังนี้

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเพื่อประโยชน์ในทางการเมืองการปกครอง

แนวคิดเรื่องผู้ปกครองแบบธรรมราชาในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ เป็นแนวคิดทางการเมืองที่เน้นในการพัฒนาคุณลักษณะทางคุณธรรมของผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครอง โดยใช้หลักจริยธรรมสำคัญคือ หลักกุศลกรรมบถ ๑๐ ศีล ๕ และศีล ๘ ซึ่งนับว่า เป็นหลักศีลธรรมพื้นฐานในการจัดระเบียบสังคมให้มีความร่มเย็นเป็นสุข ที่เป็นหลักการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการป้องกันปัญหาทางการเมืองปัญหาอาชญากรรมต่างๆ ในสังคม หากผู้ปกครองและประชาชนในสังคมร่วมมือกันประพฤติตามชุดศีลธรรมดังกล่าว ก็จัดได้ว่า เป็นผู้ที่มีหลักศีลธรรมพื้นฐานในการควบคุม คุ้มครองตนเองให้รอดพ้นจากอันตราย เพราะหลักศีลธรรมดังกล่าว เป็นหลักการส่งเสริมให้คนละเว้นจากความชั่วและประพฤติความดีทั้งสามด้านคือ กาย วาจา และใจ เมื่อทุกคนต่างเข้าใจเหตุแห่งความดีและเหตุแห่งความชั่ว

^๒ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๐/๖๔.

โดยยึดเกณฑ์ตัดสินจากชุดความคิดหลักศีลธรรมดังกล่าวมา ก็จะมีธรรมคัมครองรักษาตนเองไม่ให้ตกไปสู่เหตุการณ์ที่เลวร้ายและเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้สังคมการเมืองมีความสงบสุข มีความปลอดภัย

ในระบบการเมืองการปกครอง หากผู้ปกครองหรือคณะผู้บริหาร ยอมรับและศรัทธาในหลักศีลธรรม โดยกำหนดนโยบายให้หลักศีลธรรมดังกล่าวเป็นกฎหมายหรือกฎกติกาทางการเมือง โดยมีผลควบคุมพฤติกรรมทางศีลธรรมทั้งของนักการเมืองและประชาชน หลักศีลธรรมดังกล่าวก็จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดระเบียบสังคมดังเช่นในยุคลุคซุส ที่มีพระยาสิทธิ เป็นเจ้าปกครองเมือง หรือในประเทศอินเดีย พระเจ้าอโศกมหาราชก็ทรงใช้หลักศีลธรรมเป็นเครื่องมือในการพัฒนาระบบการเมืองการปกครองและจัดระเบียบสังคม ซึ่งมีนโยบายด้านธรรมวิชัย คือ การให้ประชาชนผู้ได้ปกครองในทุกพื้นที่ได้ศึกษาเรียนรู้หลักศีลธรรมกันอย่างเป็นระบบ เน้นการเอาชนะศึกคือกิเลสในใจคนเป็นสำคัญ โดยไม่มีความขัดแย้งในการด้านความเชื่อทางศาสนา

หากสังคมการเมืองไทย ได้เอาใจใส่หลักศีลธรรมที่เป็นหลักการปกครองแบบธรรมราชาตามที่ได้เสนอไว้ในงานวิจัยอย่างจริงจัง ก็สามารที่จะพัฒนาคุณลักษณะผู้ปกครองหรือนักการเมืองให้เป็นคนดี และประชาชนก็จะมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้ เนื่องจากมนุษย์ไม่ว่าในยุคอดีตและปัจจุบันต่างมีความต้องการ มีความปรารถนาภายใต้แรงผลักดันอันเดียวกัน คือ (๑) ความโลภหรือราคะ (๒) ความโกรธ และ (๓) ความหลง ถ้าหากทุกคนมีศีลธรรมเป็นเครื่องมือช่วยในการระงับ ลดละ สลายความต้องการ หรือแรงผลักดันทั้งสามประการดังกล่าวมา ซึ่งเป็นมูลเหตุทำให้มนุษย์กระทำสิ่งไม่ดี ก็เกิดระบบการเมืองแบบธรรมรัฐได้

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อประโยชน์ในทางวิชาการ

จากการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาโดยเน้นการศึกษาคุณลักษณะหรือคุณสมบัติของผู้ปกครองแบบธรรมราชาเป็นหลัก โดยการแสวงหาคำตอบที่ว่า “ผู้ปกครองที่ดีควรมีลักษณะอย่างไรและมีเกณฑ์ตัดสินอย่างไร หลักการ วิธีการ และเป้าหมายทางการเมืองที่ดีควรเป็นอย่างไร อย่างไรก็ตาม ในการวิจัยครั้งนี้ ยังมีข้อบกพร่องในนำเสนอความคิดเชิงบูรณาการหรือประยุกต์ในเชิงการเมืองการปกครองจากปัญหานี้ ในการศึกษาครั้งต่อไป สามารถจะศึกษาแนวคิดธรรมราชาในเชิงทฤษฎีรัฐศาสตร์ และบูรณาการแนวคิดแบบธรรมราชาในการแก้ปัญหาทางการเมืองในโลกสมัยใหม่

นอกจากนั้น สถาบันการศึกษาด้านการเมืองการปกครองหรือสถาบันทางการเมืองต่างๆ ควรจะมีนโยบายด้านการศึกษา โดยใช้แนวคิดผู้ปกครองแบบธรรมราชาเป็นส่วนหนึ่งในการเรียนหลักสูตรด้านการเมืองการปกครอง และมีการศึกษา พัฒนา วิจัยแนวคิดธรรมราชาให้เกิดประโยชน์ต่อการเมืองในสถานการณ์ปัจจุบันอย่างจริงจัง

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยในครั้งต่อไป

แนวคิดเรื่องธรรมราชาในพุทธปรัชญา เป็นแนวคิดมีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกหลายพระสูตรและในชาดกต่างๆ ซึ่งยังมีประเด็นที่น่าสนใจในเชิงปรัชญาการเมือง สามารถจะศึกษา วิเคราะห์ วิพากษ์ในเชิงปรัชญาได้หลากหลายมิติ และมีประเด็นที่น่าศึกษาในครั้งต่อไป เช่น

๕.๓.๒.๑ ศึกษาความชอบธรรมและความเป็นธรรมในการปกครองแบบธรรมราชา

๕.๓.๒.๒ จริยศาสตร์การเมืองของธรรมราชาในพุทธปรัชญา

๕.๓.๒.๓ ศึกษาวิเคราะห์อุดมคติชีวิตของธรรมราชา

๕.๓.๒.๔ จริยศาสตร์สังคมในการปกครองแบบธรรมราชา

๕.๓.๒.๕ ความเชื่อเชิงอภิปรัชญากับสถานะความเป็นธรรมราชา

๕.๓.๒.๖ รัฐสวัสดิการแบบธรรมราชากับการแก้ปัญหาเศรษฐกิจการเมือง เป็นต้น